

ВІДГУК

**про дисертацію Матусевич Людмили Михайлівни
«Мовленнєвий жанр дозволу в українськомовному діалогічному
дискурсі: комунікативно-прагматичний та структурно-семантичний
аспекти», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних
наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Київ, 2018 р., 214 с.)**

Рецензоване дослідження має виразну інтегративну теоретично-методологічну основу, адже виконане на стикові кількох лінгвокультурологічних дисциплін – комунікативної лінгвістики, функціональної граматики, лінгвостилістики, лінгводискурсології, лінгвогенології, прагмалінгвістики, неориторики. При цьому поняттєво-термінологічний інструментарій наукового опису міцно опертий на досягнення класичної лінгвістики, на визначальні структурно-семантичний, функціонально-семантичний, семантико-стилістичний, компонентний аналіз лексико-граматичних засобів українськомовної практики в жанрі «дозвіл».

За такого підходу опрацювання відповідних стилізованих у художніх текстах діалогічних ситуацій і комунікативних сегментів усної розмовної практики конкретизує, поглиблює і розширює наше уявлення про взаємодію функціонально-прагматичних і структурно-композиційних складників мовленнєвого жанру (далі – МЖ) «дозвіл», системність структурно-семантичних засобів експлікації дозвільної інтенції.

У центрі лінгвокультурологічних досліджень, як відомо, перебувають людина та її мовна поведінка в національній культурі. Запропонована Л.М. Матусевич концепція вкотре актуалізує антропоцентричний підхід до феноменів комунікації. Тому і дискурс-аналіз, і інтент-аналіз уможливили різнобічність вивчення висловлень дозволу, фіксацію варіабельності невербальних та вербальних реакцій мовців у різноманітних комунікативних ситуаціях. А серед останніх за об'єкт уваги обрано неофіційні, напівофіційні та офіційні дозвільні інтеракції як різновиди спонукальної взаємодії мовців.

Загалом варто відзначити, що дозвільний дискурс доволі поширений як у побутовій, так і в професійній сферах діяльності людини, адже складає

основу безконфліктності спілкування і вирішення тих чи інших питань у життєзабезпеченні чи саморозвитку особистості. Це вагомий маркер соціалізації індивідуума, яка неможлива без мовного складника, що вербалізує соціально-психологічні, юридично-правові норми у взаємодії людей, доланні об'єктивних і суб'єктивних суперечностей. Останні, як відомо, виникають через невідповідності в ціннісних координатах буття. А вони в сучасній соціогуманітарній парадигмі вже не лише об'єкт філософії, психології, соціології, права тощо, але й лінгвокультурології.

Отже, актуальність об'єкта рецензованої дисертації не викликає заперечень. Визначена мета аналізу веде дослідницю до розв'язання важливої наукової проблеми – комплексного аналізу МЖ «дозвіл» в діалогічних інтеракціях, який уможлиблює опис його комунікативно-прагматичної організації, структурно-семантичних особливостей, побудову типології висловлень як носіїв дозвільної інтенції, моделювання польової структури дозвільного дискурсу, реалізованого в розмовно-побутовій, офіційно-діловій, професійній сферах спілкування. Останні ж стилізовані в художніх текстах ХХ – ХХІ ст. та засвідчені в сучасній розмовній практиці (понад 1500 фрагментів діалогічних ситуацій, зокрема диференційованих у 89 прозових текстах).

Чітко поставлені теоретико-практичні завдання відбиті у структурі рецензованої роботи.

Перший розділ кваліфікаційної праці **«Теоретичні основи дослідження мовленнєвого жанру дозволу в сучасній лінгвістиці»** засвідчив, що дисертантка ретельно і критично опрацювала відомі, базові праці у галузі комунікативної лінгвістики та лінгвогенології, засвоїла термінологічний апарат таких досліджень і вільно, наскрізно застосувала як ключові поняття локуція, іллокуція, перлокуція, реалізуючи комунікативно-прагматичний ракурс вивчення дозвільних висловлень, що характеризуються зміною суб'єктів мови у процесі комунікації, предметно-сисловою вичерпністю ситуації, типовими композиційно-мовними формами.

Триєдність функціонально-стильових ознак МЖ – тематичного змісту стилю / тональності (функціональний та особистісний рівні вияву) та композиції – далі простежуємо у всій роботі. Так само, як і урахування таких основних комунікативно-прагматичних ознак МЖ, як інтенційність діалогічність, цілісність, упізнаваність і відтворюваність (с. 49).

У роботі Людмили Михайлівни МЖ «дозвіл» фактично постає як комунікат, що складається мінімум із двох висловлень, які формують директивний /спонукальний (с. 28, 36, 50, 202), імперативний (с. 53, 56, 202), реактивно-метакомунікативний (с. 29, 203) мовний акт-взаємозв'язок ініціативного й реактивного висловлення. Відзначено, що МЖ дозволу відповідно складається із запиту-стимулу дозволу (охоплює пропозицію, соціально-психологічні маркери мовців, власне висловлення запиту) і самого висловлення-дозволу, яке може ускладнювати мовний акт порада, похвала, застереження, подяка тощо (с. 47) (див. ще моделі «прескрипція (запит) – згода (дозвіл)», с. 54; ініціативний МА – реактивний МА, с. 73-74). За ступенем категоричності волевиявлення визначено, що дозвіл є МА, який має ознаки категоричного спонукання та спонукання на розсуд адресата. Встановлено, що МЖ дозвіл може бути згідно з поширеними класифікаціями елементарний та ускладнений (с. 53), характеризується кореляцією із суміжними МЖ заборони, пропонування, згоди (с. 30-33). Зауважено у цій частині роботи і про основні прагматичні властивості МА дозволу. Утім, думаємо, що для спонукального МА дозволу навряд чи конститутивною є така прагматична ознака, як «вибір адресата, здатного задовольнити прохання» (с. 38), оскільки, наприклад, директивний документ як різновид МЖ «дозвіл» не передбачає такої дії.

Узагальнювальний параграф «Методологія дослідження МЖ дозволу» зорієнтовує на те, як дослідниця буде на практиці поєднувати методики семантичних примітивів А. Вежбицької, анкетування Т.В. Шмельової, диференціації комунікативних складників (узагальнення напрацювань М.В. Китайгородської, Н.М. Розанової, Ф.С. Бацевича, Т. О. Багдасарян).

Чіткіше уявлення про методи роботи з художніми текстами, які містять діалогічні ситуації дозволу, дає другий розділ дисертації **«Комунікативно-прагматична організація мовленнєвого жанру дозволу»**, у якому розглянуто конститутивні ознаки МЖ дозволу, з'ясовано функціонально-прагматичні та структурно-композиційні особливості комунікативної ситуації дозволу, проаналізовано МА запиту та засоби його вираження в українській мові, визначено невербальні стимули, що провокують реактивне висловлення дозволу.

Зокрема зазначено, що основою виділення МЖ дозволу та базовою ознакою його типології виступає комунікативна мета (інтенція). Як основний висновок у цьому ракурсі постулюється, що відповідно до опрацьованого матеріалу: 1) «основною інтенцією мовця є надання певних прав співрозмовникові, що стосується зміни його поведінки чи зміни наявного стану справ у потрібному для адресанта запиту напрямі» (с. 74), а також (2) встановлення контакту з адресатом, перехід на новий менш офіційний рівень спілкування; 3) інтенції налагодження корпоративності, взаємосприйняття мовців (с.80) є допоміжними.

Деталізовано в роботі концепції автора й адресата дозвільного висловлення, особливості диктумного змісту, статус і роль чинника комунікативного минулого, що є відображенням реактивного характеру чи цілого МЖ дозволу, чи лише МА дозволу. Аналіз відповідних діалогічних ситуацій виявив різноманітність жанрової тональності МЖ дозволу – офіційної, нейтральної, дружньої; доброзичливої, байдужої; серйозної, щирої, увічливої.

Великий і різноманітний за часовими ознаками мовний матеріал уможливив розрізнення численних комунікативних ситуацій дозволу з урахуванням вербальних і невербальних чинників експлікації дозвільності.

Третій розділ **«Засоби реалізації мовленнєвого жанру дозволу та його семантико-прагматичні різновиди»** присвячено типологізації висловлень дозволу за способом мовної реалізації (проаналізовано

вербальний – прямий (експліцитний, імпліцитний), непрямий та невербальний дозвіл). У цій частині роботи також встановлено семантико-прагматичні різновиди дозволу і мовні засоби їхнього вираження. Зібраний матеріал парадигматизовано за польовим принципом: відповідно мовні засоби реалізації МЖ дозволу подано групами відцентрово – від визначальних до периферійних. Центр поля склали конструкції, які безпосередньо експлікують інтенцію мовця, периферію – МА, які репрезентують семантику дозволу опосередковано. Семантико-прагматичні характеристики МЖ «дозвіл» виявили здатність до утворення парадигматичних опозицій «безпосередній – опосередкований дозвіл», «цілковитий – частковий дозвіл», «нейтральний – емоційно-оцінний дозвіл», «нейтральний – дозвіл з психоемоційною мотивацією». Правда, «дозвіл з умовою», з нашого погляду, це такий семантико-прагматичний різновид, що відбиває суміжність МЖ «дозвіл» з іншими МЖ, а тому таких «перехідних», «конотованих» різновидів можна було би визначити більше, матеріал дослідження до цього надається (дозвіл зі згодою, дозвіл з поступкою, дозвіл з підтвердженням та ін., див. с. 130 – 132, 164 – 167, 168).

Свої спостереження Людмила Михайлівна узагальнила в об'єктивних і переконливих висновках до розділів та у загальній висновковій частині дисертації. Наскрізний у роботі дискусійний складник: дослідниця не приймає всуціль усі погляди, висновки з наукових праць, а критично їх оцінює (наприклад, с. 30).

Праця належно апробована як на міжнародних і всеукраїнських наукових форумах (7 позицій), так і оприлюднена в достатній кількості публікацій у фахових (7), зокрема і закордонних, та в інших виданнях в Україні й Угорщині. Це відбиває і Вступ, Додатки А, Б до дисертації, і відповідна частина автореферату. Рецензована робота написана грамотно, оформлена відповідно до вимог ДАК МОН України. Автореферат дисертації відображає її основний зміст.

Крім загальної позитивної оцінки рецензованої праці, наведемо деякі міркування, що виникали під час читання дисертації:

1. З нашого погляду, почасти класифікації, диференціацію МА за структурно-семантичними ознаками подано непереконливо. Наприклад, на с. 32 – 33 зауважено, що «Дозвіл і пропонування розрізняють на основі контексту окремої ситуації спілкування». Приклади ж подібні, ця різниця не пояснена, пор.: дозвіл: – *Добрый день, – тихо промовила Ліна. – Можна зайти? – Сідай, – промовила Нонна* (О. Василюк, «Статус королеви»); пропонування: – *Заходь, почувайся, як удома. Коротше, сідай, де захочеш...* (С. Ушкалов, «БЖД») (цит. зі с. 33). В обох прикладах, як нам видається, висловлення «Сідай» є дозволом-пропозицією. У другому з наведених прикладів діалогічного дискурсу відсутня прескрипція.

2. На стрункості деяких викладів у першому розділі дисертації позначився «тиск» великого обсягу опрацьованої інформації, яку узагальнювала Людмила Михайлівна. Тому сталися повтори: наприклад, про те, що МЖ є засобом соціальної взаємодії (сс. 41, 42, 43, 49).

3. У пункті 2.1.4. «Чинники комунікативного минулого...» варто було би під час аналізу МЖ «дозвіл» показати, як художній наратив готує ретроспекцію, який обсяг має комунікативно-прагматичний складник, що передує ініціальному МА дозволу (т. зв. ситуативний контекст). Наприклад: (1) – *Можна подивитися? – схопивши лівий черевик, запитала Нонна. – Дивись* (О. Василюк, «Статус королеви»); – *Люди! Прошу слово!.. – Говори! – крикнула юрба* (Улас Самчук, «Волинь») (цит. зі с. 92).

4. У роботі є незначні стилістичні огріхи (сс. 32, 40, 50, 78, 104: «висловленню характерний діалогізм», «вибрати потрібну установку», «правомірний висловити», «серед фактичного матеріалу трапляються і проміжні ситуації...»).

Утім висловлені міркування, побажання, застереження не знижують фаховості самостійного дослідження, висновки якого сприятимуть розвиткові комунікативно-прагматичних аспектів вивчення прозового тексту,

розширяють діапазон сучасних дискурсивних досліджень української мовно-літературної практики, стануть основою опрацювання суміжних МЖ.

Рецензована праця заслуговує на схвалення і з практичного погляду: вона може бути рекомендована до використання у вищих навчальних закладах під час читання курсів загального мовознавства, сучасної української літературної мови, теорії мовної комунікації, лінгвістичного аналізу тексту, у спецкурсах із лінгвістичної генології, соціолінгвістики, лінгвістичної прагматики, теорії дискурсу. Матеріали дисертації можуть бути використанні як у курсах комунікативно-орієнтованого викладання української мови як іноземної, такі для створення розмовників.

Отже, Людмила Михайлівна Матусевич згідно з усіма вимогами ДАК МОН України підготувала кваліфікаційну працю «Мовленнєвий жанр дозволу в українськомовному діалогічному дискурсі: комунікативно-прагматичний та структурно-семантичний аспекти», яка цілком заслуговує на присудження її автору наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент:

д.філол.н., професор,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики Інституту
української мови НАН України

С.П. Бирик

С.П. Бирик

